

KUNSKAP ÄR MAKT:
INTELLIGENTIAN OCH STATSKULTUREN

Thomas Söderqvist

DEN VIKTIGASTE POLITISKA frågan under de kommande decennierna blir intelligentians ställning och villkor i samhället. Det låter litet förmätet — här pågår en kapitalistisk kris, energikris, ökande krigsfara, hundratusentals människor i arbetslöshet, välfärdsstatens frukter börjar vittra. Intelligentians antal kan räknas i några få procent av befolkningen, dess problem kan synas marginella i förhållande till den stora folkmajoriteten, "människorna", som det numera heter.

Men när jag ändå håller fast vid att intelligentians öde blir det avgörande problemet i svensk politisk framtid, så menar jag det inte i betydelsen att intelligentians intjäningsmöjligheter eller arbetsplatser är hotade. Intelligentian är lönarbetare och "människor", men i den egenskapen är dess problem förvisso marginella. Kanske är den t.o.m. bättre rustad för de svåra åren. Skälet till att intelligentians situation är en nyckelfråga för svensk framtid är en annan: den historiska erfarenheten visar att den nästan alltid har haft en avgörande roll i revolutionära situationer.

Befinner vi oss då i en revolutionär situation? Både ja och nej. Sett utifrån det klassiska socialistiska målet, att den kommande revolutionen enligt anvisningarna borde bli en socialistisk revolution, är utsikterna rätt dystra. Världen har ännu inte upplevt någon reellt existerande socialism, även om de östeuropeiska regimerna har etiketterat sig som sådana. Att inse att t.ex. Kina har tagit ett sjumilasteg i teknisk utveckling och social omorganisation är ju inget bevis för att landet skulle ha inlett en socialistisk utveckling, lika litet som den halvsekellånga övergången från backstugusittarland till Hansson-Wigforss-demokrati är något bevis för en svensk socialism.

Revolutioner behöver nämligen inte innebära att underklassen kommer till makten. Faktiskt har underklassen aldrig någonsin kommit till makten, och det är, vill jag hävda, inte särskilt sannolikt att den kommer att göra det denna gång heller. Att vilja är nämligen inte detsamma som att kunna. Att tala om en revolutionär situation i dag är därför inte nödvändigtvis detsamma som att förutspå ett framtida socialistiskt Sverige. Erfarenheterna från de hittillsvarande "socialistiska" revolutionerna i Ryssland och i Tredje världen tyder snarare på att en sannolikare utveckling vore den normala revolutionära utvecklingen: att en klass' politiska makt ersätts av en annan klass' politiska makt. Visserligen med folkligt stöd (sekel av bondeuppror var förutsättningen för att de feudala samhällena kunde bringas på knä och ersättas med borgerliga), men därför inte nödvändigtvis med ett folkligt maktövertagande.

I de sedvanliga revolutionerna spelade intelligentian alltid en betydande roll. Bondeupproren gav materiell kraft bakom förändringarna, men radikala prelater formulerade visionerna och gav den andliga kraften. Vad vore de borgerliga revolutionerna utan encyclopedister, pamflettförfattare och skådespelare som gycklar med den gamla regimen? De som formulerar visionerna, de samhälleliga målsättningarna, för den ena eller den andra sociala gruppen eller klassen, är en tändande gnista. De socialdemokratiska och kommunistiska partier som lett de s.k. socialistiska revolutionerna i Ryssland och den icke-europeiska världen har fungerat som den moderna erans parisiska kaféer, samlingsställen för intelligentian. I den mån arbetare eller bönder har deltagit i partilivet, har de lämnat sin position som arbetare eller bonde — eller reducerats till att verkställa de beslut som det inre partilivets intelligentia uppdrog åt dem efter sina diskussioner och fraktionsstrider.

Enligt den marxistiska teorin har bärarna av de samhälleliga intelligensfunktionerna alltid varit någon annans tjänare. De kan t.ex. vara borgerliga eller proletära intellektuella, men inte bara intellektuella rätt och slätt. Deras roll i revolutionerna (och förresten också mellan revolutionerna, i den normalsamhälleliga schackspelsituationen) uppfattas som underordnad andra klassers, grupper och skikts.

*KARL MARX (1818—1883)
Teckning av Ebbe Sadolin.*

De intellektuella uppfattas mer på linje med partier, regeringar och byråkratier: de formulerar och utför de i det ekonomiska livet och produktionen utvecklade sociala huvudklassernas intressen och viljor. Men själva har de inga samhälleliga ambitioner.

Det finns skäl att anta att denna marxistiska syn på intelligentian inte gäller mer. Att så är fallet ska inte sökas i någon ändrad inställning hos den moderna intelligentian, heller inte i att den marxistiska uppfattningen i och för sig skulle vara felaktig. Det är i stort sett riktigt att intelligentian under kapitalistiska produktionsförhållanden är underordnad kapitalackumulationen och marknaden. Visst kan dess medlemmar söka tjänst i staten, men eftersom staten kan förstås som en nödvändig del av de kapitalistiska samhällenas funktionssätt, så blir också den statliga intelligentian ytterst underordnad kapitalismens grundläggande motsättning: den mellan kapi-

12 INTELLIGENTIAN OCH STATSKULTUREN

tal och arbete. Men frågan är om den marxistiska teorin är lämpad att förklara det som håller på att ske i de högt utvecklade industri-länderna, nämligen att de håller på att upphöra med att vara industriländer, att kapitalistisk varuproduktion är en minskande del av det totala ekonomiska livet, att en allt större del av befolkningen undandras sysselsättning i den kapitalistiska ekonomin, att "produktionen" av "varor" vilkas värde inte kan beräknas utifrån den marxiska värdeteorin (t.ex. innovationer, utbildad arbetskraft) växer och att de s.k. improduktiva sektorerna av ekonomin blir allt större. Vi konfronteras med en rad fenomen som den marxistiska teorin står maktlös inför: statsapparatusens väldiga tillväxt, de s.k. mellanskiktens växande antal, institutionernas och organisationernas markant ökande inflytande över samhällsutvecklingen.

Visst skulle allt detta kunna förklaras som en vidareutveckling av kapitalismen, som statskapitalism i olika teoretiska varianter. Men de varierande teorierna på förklaringsmarknaden liknar betänkligt de medeltida försöken att rädda teorin om jorden som världssalltets medelpunkt. Man uppfann allt mer invecklade hypoteser om stjärnrörelser för att de iakttagna fenomenen inte skulle stå i motsättning till de aristoteliska förklaringarna.

En mer sannolik förklaring är därför att vi är vittnen till en ny samhällstyp under framväxt. Idén om en ny samhällstyp, inte kapitalism, heller inte socialism, är väl etablerad när det gäller de sovjetliknande samhällena. Man ska ha förläst sig på marxistisk litteratur för att upptäcka statskapitalismen bakom det sovjetiska nomenklaturasystemet. Att Sovjet, Östeuropa, Kina, Vietnam m.fl. är klass-samhällen av en ny historisk typ är i dag en både teoretiskt och empiriskt välgrundad hypotes.

Däremot är idén om de västliga samhällena som övergångssamhällen mellan kapitalism och klassamhällen av en ny typ (inte nödvändigtvis densamma som i de sovjetliknande samhällena) ännu inte vare sig teoretiskt eller empiriskt lika välgrundad.

Ändå finns det sedan lång tid tillbaka försök att utforma en teori om nya klassamhällen också i de västliga länderna. Dvs man kan med viss rimlighet postulera existensen av nya klasser och skikt som

inte kan förklaras genom kapitalismmodellen, man kan peka på samhällsfenomen som inte kan inordnas i en teori om kapitalackumulation, mervärdeproduktion och marknad. Bakunin, Laurat, Nomad, Burnham, Geiger, Heilbroner m.fl. har lämnat bidrag till en sådan teori.

I den svenska diskussionen har det också förekommit antydningar om klassamhälle av ny typ. Anders Leion menade t.ex. för några år sedan (*SvD* 4/9 1979, "Byråkratin och den nya klassen") att den offentliga sektorns framväxt är intimt sammankopplad med framväxten av en "ny klass", en "byråkratklass", nämligen "de människor som får sin utkomst i de mer eller mindre skattefinansierade delarna av ekonomin och som samtidigt... behärskar de parlamentariska organen och de näraliggande politiska organisationerna", liksom ledningarna för de folkrörelser som baserar sin existens på skattepengar.

Göran Skogh, nationalekonom i Lund, frågade sig ett år senare: "Utgör den nya arbetsrätten en del av de nya 'klasslagar' som befäster den offentliga och fackliga byråkratin maktövertagande?" Skogh diskuterar ett framtidsperspektiv där en ny överklass, byråkratklassen, får privilegier i form av fria resor, konferens- och kursförmåner, förtur i lägenhets-, daghems- och läkarköer.

Inom "vänstern" har en liknande tematisering kommit till uttryck. Åke Bergman (*Gnistan* 1979:38) menade att "idag tar ett nytt skikt makten inom den statliga och kommunala förvaltningen och inom det privata näringslivet". Själv har jag fr.o.m. 1980 bidragit med artiklar om intelligentian som den nya klassen. Men också professionella sociologer har rest frågan. I en projektansökan om skattesociologi talar Joachim Israel likaledes om möjligheten av nya klass-samhällen: "Min hypotes är att vi är på väg in i vad man skulle kunna beteckna som ett postkapitalistiskt byråkratiskt produktionsätt." Han talar också om en möjlig "byråkratisk härskande klass".

En annan samhällsvetare, Edmund Dahlström i Göteborg, skrev: "Jag menar själv att hittills kontrollen över materiella medel som produktionsmedel och medel att tvinga människor som stridsmedel

utgjort grunden för klassbildning men att i dagens samhälle andra medel fått större betydelse som sammanhänger med styrning av människor (politiska medel) och övertalning av människor (kunskapsmässiga medel)", dvs att det i dag finns en annan grund för klassbildning, som Dahlström parallelliserar med uppkomsten av en ny klass, eller en meritokrati. T.o.m. Althussermarxismens svenske profet, Lundasociologen Göran Therborn, antyder att "en vetenskapligt öppen marxism kan inte med historiefilosofiska konstruktioner eller definatoriska tricks a priori utesluta möjligheten av framväxten av nya, post-kapitalistiska klassamhällen".

Det finns således ett växande politiskt och vetenskapligt intresse för att studera möjligheterna av ett klassamhälle av ny typ. Även om de empiriska beläggen ännu är svaga, tror jag ändå att hypotesen om ett klassamhälle av en ny typ är fruktbar för fortsatta undersökningar och diskussioner om de stora politiska och ekonomiska förändringar vi är vittnen till i dag. Frågan om löntagarfonder, om statligt kulturstöd och tidningsstödet tror jag kan förstås bättre utifrån en hypotes om statsbyråkratins och intelligentians ökande självständighet och växande maktfunktioner än utifrån en hypotes om profitkvotens fallande tendens.

Kärnan i alla dessa nyklassuppfattningar är att den nya klassen ska sökas någonstans inom eller mellan kategorierna "byråkrati", "teknokrati", "intelligentia", "intellektuella", "planläggare", "parti", "organisationer", "managers" etc. Man kan påvisa, med en rad exempel, att dessa grupper har fått ett inflytande på samhällsutvecklingen som de inte hade för ett halvt århundrade sedan.

Men det är långt från detta empiriska konstaterande att "byråkrater", "intelligentian" m.fl. har fått mer inflytande till påståendet att de har blivit en "ny klass" och att denna klass dessutom skulle vara på väg att bli en härskande klass. Att postulera existensen av en ny klass har inte löst särskilt många problem — det markerar på sin höjd ett område för vidare undersökningar.

Att tala om "byråkrater", "intelligentia" m.m. som en klass och dess roll i ett samhälle av ny typ som härskande klass kräver någon

form för teori om den *mekanism* som skulle kunna förläna dem denna samhällsposition, dvs att man kan påvisa att "byråkratin", "intelligentians" osv maktposition vilar på ett speciellt maktförhållande mellan "byråkratin"/"intelligentian" och deras sociala motspelare och inte bara är en variant av det grundläggande maktförhållandet mellan kapitalister och lönarbetare.

Det var ju genom att påvisa mekanismen bakom utvecklingen av huvudklasserna i det kapitalistiska samhället som Marx kunde göra sin uppfattning teoretiskt välgrundad. Den grundläggande mekanismen i Marx' modell är den kapitalistiska produktionsprocessen med uppkomsten av mervärdet som skillnaden mellan värdet av det arbetaren producerar och värdet av hans arbetskraft. Kapitalistens makt baseras på att han disponerar över detta mervärde, realiserar det i försäljningen av den producerade varan och på detta sätt ombildar mervärdet till kapital. Detta kapital omsätts i ny arbetskraft och nya råvaror, nya varor produceras, nytt mervärde uppstår och realiserar, och så fortsätter processen ad infinitum. Marx ser ackumuleringen av kapital som livsnerven i det kapitalistiska produktionssättet, och det hundraåriga fortsatta marxistiska teoretiska projektet går ut på att försöka förklara alla samhälleliga fenomen utifrån denna teori om kapitalackumuleringen.

Det är alltså genom att formulera en mekanism för kapitalismen, en mekanism för uppspaltningen i de två stora samhällsklasserna, de som avger mervärde och de som ackumulerar mervärde, som Marx' teori får sin förklaringskraft och sin intellektuella attraktivitet. Utan denna mekanism reduceras teorin till konstaterandet att vissa människor blir rika, andra fattiga, att fabriksarbete är slaveri och att pengar ger ära och inflytande, en iakttagelse som också de utopiska socialisterna gjorde, men som inte fick samma elektriserande effekt på de radikala intellektuella och arbetarrörelsens ledare som Marx' teori. Det är samma sak som gör Darwins evolutionsteori så effektiv. Under ett sekel hade många naturforskare påpekat att den organiska världen genomgår någon form av historisk utveckling, evolution, så t.ex. Lamarck. Men först med darwinismen, dvs en specifik teori om mekanismen bakom evolutionen, slog evolutionsteorin igenom.

JÜRGEN HABERMAS

För att komma vidare, utöver konstaterandet att "byråkrater", "intelligentia" etc har växande inflytande, vill jag ta fasta på den tyske socialfilosofen Jürgen Habermas' "normativa misstag". Habermas är bl.a. känd för sin utvidgning av historiematerialismen. Han jämför den språkliga, kommunikativa sfären och den produktiva, naturbehandlande sfären. Arbetet och interaktionen är två likaberättigade aspekter av det mänskliga samhällets existens. Det är inte berättigat att, som marxismen gör, reducera mänskliga samhällen till produktionsförhållanden, den s.k. basen. Man kan med lika stor rätt reducera dem till kommunikationsförhållanden.

Habermas är klar över den kapitalistiska basen för makt — kontrollen över arbetet. Men han är således också klar över att det finns

maktförhållanden i kommunikationen som inte kan reduceras till maktförhållanden i arbetsprocessen. Hans eget långsiktiga projekt är att utarbeta en normativ teori för herradömfri kommunikation. Han har en utopi om att detta är möjligt. Svagheten i hans tänkande är att han därigenom inte tar den faktiskt existerande herradömkommunikationen tillräckligt på allvar. Han har så bråttom att överskrida den att han inte ger sig tid till att förstå den. Han är inte tillräckligt machiavellisk.

Jag menar att nyckeln till förståelsen av de samhällen av ny typ som påstås växa fram i dag ligger just i att undersöka det språkliga herradömet. Eller, annorlunda uttryckt: att den gamla aforismen "kunskap är makt" ska tas på allvar.

Min utgångspunkt för att diskutera språkligt herradöme och den "nya klassen" är att ett framväxande postkapitalistiskt samhälle karaktäriseras av att planläggning är den grundläggande ekonomiska processen, till skillnad från kapitalistiska samhällen, där mervärdeutsugning, varuproduktion och marknadsutbyte är grundläggande ekonomiska processer. Motiveringen för detta är helt enkelt framväxten av en samhällsstruktur vid sidan av den kapitalistiska: organisationerna, institutionerna och de ideologiska och ekonomiska statsapparaterna. "Organisationssverige" är inte ett tillfälligt eller ideologiskt färgat uttryck. Grundläggande för alla organisationer är existensen av en planläggningsinstitution genom vilken organisationen dels kan upprätthålla sin egen struktur, dels kan upprätthållas gentemot andra organisationer. Både inåt och utåt är planläggning, och därmed planläggaren som social kategori, en nödvändig betingelse för organisationssamhällets existens.

Nu finns det i planläggningslitteraturen en mängd olika uppfattningar om vad planläggning är. Man skiljer t.ex. ofta mellan en teknokratisk och en deltagande planläggning. Härigenom antyder man att planläggning involverar maktförhållanden. Men det är inte planläggningsprocessen som sådan som uppfattas som ett maktförhållande. Skillnaderna mellan olika planläggningstyper handlar om hur många som ska dras in i planläggningsarbetet, för vem denna planläggning utförs osv, men inte om huruvida

MAX WEBER (1864—1920)

planläggning i sig själv kan generera sociala konflikter. Inte heller i den marxistiskt inspirerade planläggningsdiskussionen (som ju annars borde ta fasta på dialektikens omsjungna förmåga att se motsättningarna i tingen) uppfattas själva planläggningsprocessen som något socialt motsättningsförhållande.

Men liksom det kapitalistiska samhället med fördel kan uppfattas som en rad konflikter (klasskonflikten, konkurrensen på marknaden osv), så menar jag att också planläggning och därmed ett postkapita-

listiskt samhälle måste uppfattas som en serie konfliktsituationer. Planläggning är inte en ensidig relation mellan människor och ting, där vissa aktörer, individer eller kollektiv, organisationer eller nationer utformar samhällsaktiviteter som vore de ting. Planläggning är en ömsesidig, konfliktfylld social relation, genom vilken några aktörer, planläggarna, lägger en plan för andra — *de planlagda*.

Planläggning innebär att utforma handlingsalternativ mot bakgrund av en eller annan form för kunskap. Om planläggning således kan uppfattas som en ömsesidig social relation mellan planläggare och planlagda, så följer härav att relationen mellan planläggare och planlagda kan beskrivas som en ömsesidig kunskapsrelation. Vilken karaktär har denna kunskapsrelation? Den klassiska kunskapssociologin har i mycket ringa utsträckning befattat sig med kunskapens sociala fördelning. Ofta har hållningen varit att kunskapen principiellt är tillgänglig för alla — ett vackert, men inte särskilt realistiskt demokratiskt ideal. När Max Weber diskuterar kunskapsfördelningen mellan byråkratin och den övriga befolkningen, så föreställer han sig att byråkratins makt över kunskapen innebär att den har tillgång till "hemlig" kunskap. Underförstått: kunde man öppna arkiven och släppa kunskaperna loss, så vore kunskap-makt-problemet löst.

En sådan tankegång är snubblande analog till den klassiska reformismens. Kunde vi bara fördela rikedomarna tillräckligt gott, t.ex. genom välfärdsinstitutioner, så skulle de kapitalistiska orättvisorna försvinna. Denna i grunden utopisk-socialistiska tankegång såg inte att kapitalismen inte kunde trollas bort genom fördelningen av produkterna, eftersom maktförhållandet under kapitalismen ligger i själva produktionsprocessen — i lönarbetarförhållandet. Marx hade helt rätt när han menade att det först var med upphävandet av merarbetet och lönarbetet som kapitalismen som ekonomiskt system kunde upphävas.

Även om jag alltså inte tror att Marx' teori om kapitalismen längre är giltig, så är hans principiella iakttagelse värd att ta fasta på: att samhälleliga motsättningar alstras i en ömsesidig social relation. Ett

sådant marxskt sätt att tänka leder till att kunskapsfördelningen mellan planläggare och planlagda inte är en fråga om kvantitativ fördelning av redan existerande kunskaper ("öppna arkiven"), utan om ett principiellt asymmetriskt kunskapsförhållande, en fördelning av olika slags kunskap, vars olikartade fördelning mellan planläggare och planlagda betingar varandras existens, liksom kapitalistens och lönarbetarens existens betingar varandra.

Hur ska vi då åskådliggöra detta asymmetriska förhållande mellan olika former för ömsesidigt beroende kunskap? Jag har funnit det naturligt att gå till kunskapsteorin för att få ett svar, närmare bestämt till de teorier som behandlar förhållandet mellan teoretisk och empirisk kunskap. Enligt Popper, Kuhn, Hanson m.fl. är empiriska data inte nakna fakta, utan tolkade fakta. Data är, som man säger, teori-impregnerade. Empiriska data kan inte förstås eller utnyttjas utan teori. I Kuhns version styrs insamling och tolkning av data av ett överordnat "paradigm".

Jag tror att det kan vara fruktbart att se det asymmetriska förhållandet i planlägningsprocessen som analogt till den asymmetriska relationen mellan teori och data. Planläggning skulle således kunna ses som en ömsesidig social kunskapsrelation mellan två grupper: planläggarna, som är bärare av teoretisk (generell, abstrakt) kunskap, och de planlagda, som är bärare av empirisk (individuell, konkret) kunskap. Liksom data kan ses som teori-impregnerade, så kan de planlagdas empiriska, konkreta kunskaper ses som behärskade av planläggarnas generella, abstrakta kunskaper. Den planlagdes samhälleliga existens, som konkret individ, är ett "datum" i den generella, kollektiva planen som behärskas av planläggaren.

Det Lars Gustafsson i en diskussion för några år sedan kallade "problemformuleringsprivilegiet" kan förstås utifrån en sådan modell av maktförhållandet mellan teoribärare och databärare. Att ta initiativ till en problemformulering är inte något som vem som helst kan göra när, var och hur som helst. Att introducera problem som har den egenskapen att de kan fungera som herradömegivande kräver att de är välformulerade, dvs att de har både teoretisk legiti-

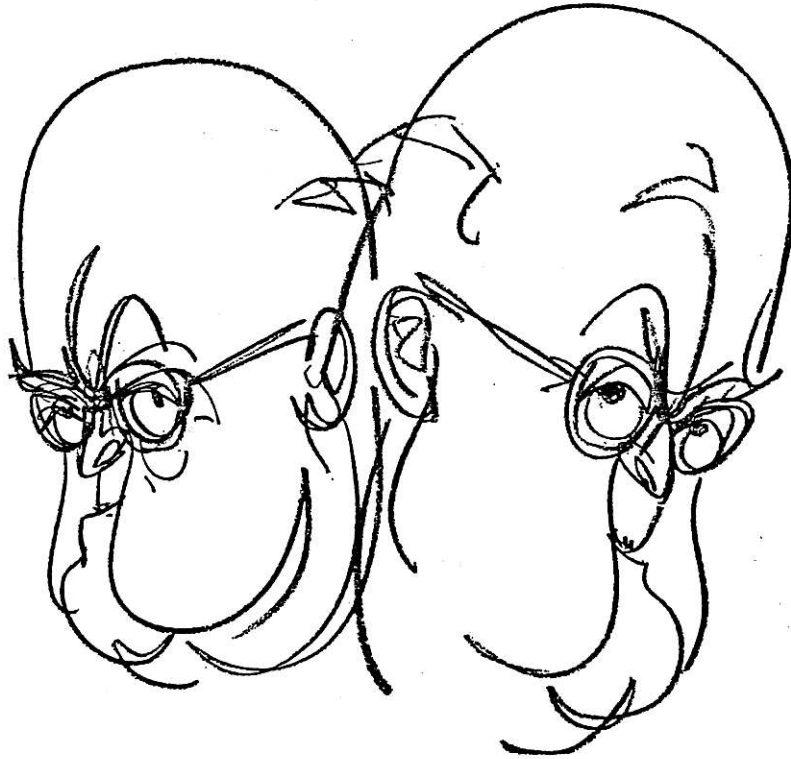
mitet och empirisk relevans. De ska kunna härledas ur ett eller annat givet och accepterat teorisystem, men de ska också vara relevanta i förhållande till en eller annan uppsättning empiriska data. Problemet ska kunna ordna data. Att ha makt genom problemformuleringsprivilegiet innebär således att problemet är *legitimt* i teorins ljus (det kan t.ex. vara formulerat utifrån den historiska materialismen) och att det är *relevant* som dataordnare.

Naturligtvis bör den här föreslagna teori-data-relationen mellan planläggare och planlagda inte ses som en viljeakt. Positionerna som planläggare respektive planlagda är givna i och med framväxten av en samhällsstruktur där statsapparaten, de stora organisationerna och institutionerna får en alltmer framträdande roll.

Intelligentians inflytande i samhället växer i takt med organisationernas betydelse. Organisationer består i stor utsträckning av specialister, men det betyder inte att det är de som har det motsvarande ökande inflytandet. Nej, det är snarare den person som kan värdera specialistuttalanden och väga olika specialisters åsikter mot varandra som kan se sin makt växa.

C. P. Snow är känd för sin tes om de två kulturerna. Med det menade han den till synes oöverstigliga klyftan mellan naturvetenskaperna och humaniora. Fysiker och författare levde i två världar, utan att känna till varandras existens. Det är möjligt att Snows tes var riktig för trettio år sedan. Men i dag framträder den som ett specialfall av en mer grundläggande söndring, den mellan den generella intelligentian och specialisterna. Den typiske specialisten är ofta, men inte alltid, naturvetare (invärtesmedicinare, kärnfysiker, företagsekonomer och testpsykologer är specialister). Det finns en annan typ av tankearbetare som vanligen inte är specialist på något område. Det som gör honom till en del av intelligentian är överblicken. Han är typiskt journalist, sekretariatschef eller sekreterare i en statlig utredning.

Denna typ av informationsbehandlare besitter generell kunskap, till skillnad från specialistens partikulära kunskap. När antalet organisationer i samhället växer, och när organisationernas betydelse ökar på marknads bekostnad, växer också antalet av och inflytan-

*C. P. SNOW (1905—1980)
Teckning i Spectator 9/3 1962.*

det från denna generella intelligentia. Positionen som planläggare av organisationsväsendets framväxt är därmed given. Specialisterna fungerar som mellanhänder mellan denna grupp av generell intelligentia och den stora massan av planlagda.

I sin kritik av samhällsstrukturen i DDR antydde Rudolf Bahro för några år sedan en liknande kunskapsrelation. Han åskådliggör arbetsdelningen i den "reellt existerande socialismen" som en kunskapshierarki, en hierarki av arbetsfunktioner och medvetandenivå-

er. Den översta funktionsnivån i det samhälleliga arbetet är i Bahros schema "analys och syntes av naturens och samhällets helhet", dess arbetsuppgifter är bl.a. val av utvecklingsmål och -vägar. Nederst i hierarkin befinner sig "enkelt schematiskt del- och hjälparbete".

Vem som blir planläggare och vem som blir planlagd är inte givet från födseln. Att födas till makt var ett feodalt privilegium som de borgerliga revolutionerna gjorde upp med. Det är heller inte givet genom materiell rikedom. Att köpa sig till makt är ett borgerligt privilegium som fortfarande är giltigt i stora delar av världen, men som mister sin betydelse i de avancerade västliga samhällena och som helt har spelat ut sin roll i de sovjetliknande. Fördelningen av människo-materialet till planläggare och planlagda och därmed fördelningen av maktpositioner i en postkapitalistisk samhällsstruktur sker i utbildningssystemet från förskolan till universitetet.

Utbildningssystemet kan liknas vid en destillationskolonn med "många bottnar", som det heter på fysikaliskt-kemiskt språk. Avancerade industriella destillationsprocesser, t.ex. av råolja till bensin och liknande produkter, sker i en anläggning där utgångsblandningen separeras i en rad produkter med olika kokpunkt. Utbildningssystemet efterlämnar en asfalt, en stor underklass, de planlagda, som besitter konkret kunskap, vardagsvetande, kännedom om det jordnära och kroppsegna. Ju högre upp i destillationskolonnen man kommer, desto lättflyktigare fraktioner, desto mer generell och abstrakt kunskap erövrar man.

Sätten att effektivisera destillationsprocessen är legio. Ett som varit populärt under 70-talet har varit elevstyrd undervisning, projektarbete och erfarenhetspedagogik. Trots allt vackert tal om att målsättningen med denna pedagogik är att som utgångspunkt ta elevernas konkreta vardagserfarenheter för att därefter höja dem till alltmer abstrakta nivåer, har vardagskunskapen ändå blivit slutpunkten för de flesta. Flertalet elever lämnar aldrig den konkreta fattigdomen, ett fåtal kan tack vare ambitiösa föräldrar och tidigare utbildning bli andligt rikare.

Dessutom ändrar inte en allmän höjning av den allmänna kun-

RUDOLF BAHRO

skapsnivån något vid den asymmetriska fördelningen av olika slags kunskap. På samma sätt som materiell fattigdom inte är något absolut, utan är fattigdom i relation till någon annan som är rikare, så är placeringen i kunskapshierarkin relativ. Även om det i dag är många fler skolelever än förr som kan differentialräkning och som går ut gymnasiet och fortsätter på universitetet, så står de ändå i en relativt underlägsen kunskapsposition i förhållande till dem som tuggat sig igenom doktorsutbildning, docentkompetenser, forskningsrådsstipendier vid Harvard och som slutar på en sekretariatstjänst vid en eller annan utredningsinstitution.

Det asymmetriska samhälleliga kunskapsförhållandet mellan planläggare och planlagda, mellan teoribärare och databärare, är näst intill obefintlighet obeskrivet eller odiskuterat i den vetenskapliga litteraturen. Jag tror inte att denna kunskapslucka är tillfällig. Samhällsforskning försiggår vid destillationskolonnens topp, finansieras och handleds av planläggningseliten. Att bita sig själv i svan-

sen, att reflektera över sin egen samhällliga position som det kommunikativa herradömetts förvaltare, är inte en hållning man kan förvänta sig från detta håll. Det är inte så egendomligt att Habermas föredrar att formulera ett utopiskt intelligentia-ideal, den herradöme fria kommunikationen, medan han själv grundar sin egen position på deltagande i planläggningselitens verksamhet.

Jag har hittills bara behandlat förhållandet mellan planläggare och planlagda, mellan den teoribärande intelligentian och den erfarenhetsbärande underklassen. Däremot finns det en litteratur om ett annat socialt kunskapsförhållande. Stora delar av den humanistiska kulturen handlar om "de bildade". Litteraturvetenskapen, konstvetenskapen, filosofin behandlar i stor utsträckning problem som rör kommunikationen mellan teoribärare.

Medan relationerna mellan planläggare och planlagda kan ses som antagonistiska ("teorin behärskar data"), så är relationerna mellan planläggare snarare av konkurrensnatur ("teori konkurrerar med teori"). Såväl inom den tekniska intelligentian som den kulturella och politiska intelligentian återfinns en typ av kunskapsprocesser där "teori möter teori". De paradigmkonflikter som Kuhn menade sig kunna påvisa inom naturvetenskaperna kan ses som en typisk social kunskapsrelation inom den tekniska intelligentian, liksom genrekonflikter är det inom den kulturella intelligentian och där parti- eller fraktionsstrider utgör motsvarigheten inom den politiska intelligentian.

Paradigm-, genre- eller fraktionsstrider kan således ses som konflikter mellan olika grupperingar inom planläggningseliten, som konkurrens mellan bärare av olika teorisystem som försöker få monopol på tolkningen av data, dvs få monopol på den sociala kunskapsrelationen mellan teoribärare och databärare. Paradigmstrider skulle alltså ytterst handla om vem som ska få möjlighet att stå i ett herradöme förhållande gentemot en grupp databärare.

Ett annat sätt att beskriva det jag här kallar paradigmatstrider mellan planläggare är den "culture of critical discourse" som den framlidne amerikanske sociologen Alvin Gouldner myntade i sin trilogi över "dialektikens mörka sida". Gouldner menade att de intellektu-

ella håller på att utvecklas till en ny klass på grundval av sin kontroll över "kulturkapitalet" och ått de långsamt men säkert håller på att överta makten från "penningkapitalet". Intellectuella, menade Gouldner, grundar sin maktposition på att de talar ett särskilt språk, "the culture of critical discourse" (CCD), som kännetecknas av att vara teoretiskt, abstrakt och oavhängigt av den konkreta situationen. Arbetare däremot talar ett språk som är bundet till tid och rum. Gouldner utvecklar i detalj sin syn på förhållandet mellan de intellektuella inbördes, men han är påfallande tyst om förhållandet mellan intellektuella och icke-intellektuella. Han antyder dock i förbigående att CCD alstrar förlust av värme och spontanitet, att CCD är ett argumentationsmaskineri som ödelägger fantasin, skrämmer bort lek-lusten och kuvar uttrycksförmågan.

Något liknande är den ungerske socialfilosofen Ferenc Feher inne på när han beskriver maktförhållandena i Östeuropa som planläggningselitens diktatur över de mänskliga behoven. Planläggning är, säger Feher, att despotiskt deklarerat folks behov för icke-existerande och att ersätta dem med planläggarnas teoretiska anvisningar.

Det är klart att staten får en speciell betydelse i ett perspektiv som det jag här har utmålrat. Planläggnings- och intelligensfunktionerna är till största del institutionaliserade i statsapparaterna, liksom det klassgenererande (destillerande) utbildningssystemet. (Planläggare och bärare av intelligensfunktioner i det privata näringslivet är visserligen underlagda kapitalackumulationens tvångslogik, men den långa socialisationen i utbildningsinstitutionerna gör att de snarare uppför sig som statsfunktionärer än som klassiska entreprenörer. En företagsekonom med doktorsexamen har varit avhängig av statsinstitutioner de första trettio åren av sitt liv; om inte en sådan statssocialisation sätter spår i personligheten vet jag inte vad som sätter spår.)

I en av sina senaste böcker skrev György Konrád:

vi talar till gryningen, allra helst om hur man skulle kunna dra sig undan statskulturen, som man naturligtvis inte kan dra sig undan. Vi skulle vilja vara anständiga, men litet offentlig framgång skulle inte heller skada, och ett stipendium till Kalifornien.

GYÖRGY KONRÁD

Statskulturen, ett begrepp som lurar bakom kulisserna i den svenska debatten, t.ex. hos Jan Myrdal, är enligt min mening en beskrivning av planläggningselitens/intelligentians maktfunktion utifrån den kämpande intellektuelles perspektiv. Nu reser denne den kämpande intellektuelles existens i sig själv problem; metodologiska och etiska svårigheter analoga till dem som möter den kooperativa rörelsen: kan man tillvarata lönarbetarnas intressen genom kapitalistisk företagsamhet? Är det, motsvarande, möjligt att bekämpa planläggningselitens/intelligentians maktposition genom att skriva om den, förklara den, skapa teori om intelligentian? Ingår inte varje försök att skapa teori själv i "the culture of critical discourse", och styrker det härmed inte det sociala kunskapsförhållandet mellan teoribärare och databärare och därmed herradömet i ett postkapitalistiskt samhälle? Är inte i själva verket varje intellektuell självreflexion, varje teoretiskt baserad intellektuell kritik, liksom den akademiska humanistiska forskningen, en maktutövning? Frågor av detta slag, som de franska nya filosoferna obetingat skulle svara ja på, och som Henri Glucksmann med en viss framgång har utvecklat i sin bok *Her-*

retänkarna, kan inte omedelbart avvisas med etiketter som "antirationella", "antihumanistiska" eller bara "höger". Ty gör man det, så invecklar man sig i den paradoxala situationen att ett till synes "irrationellt" påstående, nämligen att de intellektuella, rationella funktionerna innebär en maktutövning över erfarenheten, fantasin och den individuella personligheten, avvisas med just irrationella känslöargument och etiketter.

Om man å andra sidan resignerat accepterar att man inte kan dra sig undan statskulturen, gör man dygd av nödvändigheten. Jag tror heller inte att lösningen är att dra sig undan till mystik, "nya paradigm", tao-fysik eller Guds barn, även om jag till skillnad från många fanatiker i kulturdebatten respekterar dessa lösningar av det enkla skälet att de påvisar problemet och att de åtminstone tar ett moraliskt ansvar genom att avvisa det rationella herradömet och statskulturen.

Den verkligt maktpåliggande uppgiften är ju i stället att kunna ge ett rationellt grundat svar på det "irrationella" spörsmålet om rationalitetens maktfunktion, att bekämpa rationalitet med rationalitet. Ty rationalitet kan vara många ting. Ross Gandy myntade nyligen uttrycken "intellektuell gerilla" och "paradigmpatriarker" om förhållandet mellan den marxistiska dogmatikens försvarare och sådana som försöker att finna motsägelserna och svagheter i teorin.

I Gandys begrepp "intellektuell gerilla" ligger en tanke om att hela tiden angripa motsägelserna och ofruktbarheten i den statskulturella rationaliteten. Teorisystem har ju den positiva egenskapen att de är nödvändiga för att tänkande över huvud taget ska kunna äga rum, men samtidigt lägger de locket på. De ödelägger nyfikenheten, respekten för verkligheten, känslan för data och erfarenheter. Samtidigt som Karl Popper har påvisat existensen av en s.k. Värld 3, den objektiva, opersonliga kunskapens värld som principiellt och skarpt avgränsad från Värld 2, erfarenhetens värld, så är han samtidigt den moderna kunskapsteoretiker som mest av alla har yrkat på nödvändigheten av ett konstant intellektuellt gerillakrig mot teorin. Den fria intellektuella verksamhetens adelsmärke är enligt honom de råa avvisningarnas metod. Att avvisa teori innebär att hålla fast vid

KARL POPPER

erfarenheten, vid sinnesdata, vid det som ögat ser, örat hör och näsan luktar, att vara trogen sina mätdata, att ha respekt för fakta.

Det sista tycker inte paradigmteoretiker om att höra. En av mina studenter i Roskilde sade vid ett tillfälle att hon inte förstod varför jag sysslade med historisk källforskning — man riskerade ju att drunkna i detaljer, sa hon. Fakta finns ej, allt är teoretisk tolkning, säger de. Men motsäger jag nu inte mig själv? Sade jag inte tidigare att just denna paradigmteori, synen på förhållandet mellan teori och tolkade data, var utgångspunkten för att förstå den sociala kunskapsrelationen mellan de nya herrarna och de nya slaverna i ett framväxande postkapitalistiskt informationssamhälle? Jo, men det är en viktig skillnad mellan paradigmanhängarna och den analys av det postkapitalistiska samhället som jag har lagt fram här. Paradigmanhängarna uppfattar detta tillstånd som den bästa av alla världar. Jag föredrar Machiavellis position: det är riktigt att den sociala kunskapsrelationen mellan planläggare och planlagda kan be-

skrivs som analog till att paradigmet sväljer erfarenhetsvärlden och sinnesdata — men därmed har jag inte sagt att denna tingens ordning är idealisk. Nej, tvärtom! Först genom att förstå hur herradöme-kommunikationen mellan teoribärare och databärare uppstår och utvecklas, under den långsamma historiska process varigenom kapitalismen sönderfaller och ersätts av ett nytt postkapitalistiskt informationssamhälle, är det möjligt att framgångsrikt bekämpa detta framväxande förtryckarsystem.

Det är i detta perspektiv som jag ser den intellektuella gerillametoden som den enda framkomliga. Det är dock med intellektuell gerillaverksamhet som med demokrati: den ständiga kampen för idealen är målet. Demokrati existerar inte som ett sluttillstånd, bara som en hela tiden pågående kamp för sin existens. Den intellektuella gerillakampen kan nog aldrig leda till seger — men den kan, tillräckligt ihärdigt genomförd, leda till ett tillstånd av lagom statskulturell ordning, som är uthärdlig inte bara för denna ordningens bärare och övervakare, utan också för de människor som bär upp fantasin, kärleksupplevelserna och respekten för verkligheten sådan den framträder för de fem sinnen.

HÄNVISNINGAR

Om klassamhällen av ny typ i de sovjetliknande samhällena och motsvarande teorier om postkapitalistiska klassamhällen i väst, se mina översiktsartiklar i *Clarté* 1980:4/5 och i *Bokcafés Månadsbulletin* nr 46 (april 1980); Göran Skoghs artikel finns i *Inför SAF-kongressen 1980*, SAF förlag 1979; mina egna artiklar om den nya klassen i *Gnistan*, *Clarté*, *DN*, *Expressen* och *Zenit* 1980ff.; Israels projektansökan heter "Fiskal sociologi", Arbetspapper nr 9/1979, institut 8, RUC, Roskilde; Dahlström har skrivit om "Arbetsdelning, klasskiktning och kunskapsutveckling" i *UHÄ—RAPPORT* 1979:2; Therborn i *Häftet för kritiska studier* 1979:1, s 43; Habermas' teoretiska verk finns sammanfattat i *Theorie des kommunikativen Handelns*, Suhrkamp 1981; Kuhns och Poppers idéer finns i *Vetenskapens revolutioner* 1979 resp. *Objective Knowledge* 1974; Rudolf Bahro har skrivit om sin kunskaps hierarki i *Alternativet*, Bokomotivs förlag 1979; Alvin Gouldners begrepp "culture of critical discourse" finns bäst utvecklat i *The Future of Intellectuals and the Rise of the New Class*, Macmillan 1979; Feher skrev om diktaturen över behoven i en artikel i *Telos* 1978; Konrad skrev om statskulturen i en för övrigt praktfull bok som på svenska heter *Förloraren*, Alba 1980; Ross Gandys begrepp "intellektuell gerilla" har jag tagit från en bokanmälan i *Telos* 1982:50. Synpunkterna på förhållandet mellan planläggare och planlagda och analogin till den kunskapsteoretiska relationen mellan teori och data har jag troligen ensam ansvaret för, men hela resonemanget om samhälleliga intelligensfunktioner och om organisations- och informationssamhället bär prägel av två års diskussioner med Peer Hull Kristensen vid Roskilde universitet.